

Verliezers op een voetstuk

DOMINEE POPPIUS EN ZIJN VROUW FRANÇOISE VAN WASSENHOVE

Paul H.A.M. Abels

54

Tidings 2020

Toen in het najaar van 2005 de roman *Titia* en de dominee verscheen, van de hand van de Goudse oud-journalist Dick Jonker, was het voor het eerst sinds mensenheugenis dat er in deze stad weer aandacht werd besteed aan de 17e-eeuwse predikant Ed Poppe, die zich naar de mode van zijn tijd tooide met de gelatiniseerde versie van zijn naam, Eduardus Poppius. Het ging toen om een gefantaseerd verhaal, maar wel gefundeerd op betrouwbare historische feiten.

Afgelopen november stond Poppius opnieuw in de belangstelling, maar nu tijdens een wetenschappelijk minisymposium in de Goudse Sint-Janskerk. Aanleiding was het feit dat exact vier eeuwen geleden in Dordrecht de grote Nationale Synode (1618-1619) werd gehouden, die een felle religieuze strijd binnen de toenmalige gereformeerde kerk beslechtte in het voordeel van de strenge calvinisten. De meer rekkelijke stroming van de remonstranten werd toen veroordeeld en uit de kerk gestoten.

Poppius behoorde tot de groep dominees die op deze synode ontboden, veroordeeld en vervolgens met hulp van de overheid verbannen werd. Hij was in de geschiedenis zogezegd een ‘verliezer’ en in de herinnering krijgen degenen die aan het kortste eind trekken doorgaans geen straatnamen, standbeelden of herdenkingsborden. Ook Poppius raakte in de vergetelheid, hoewel hij vóór

Vitrine over Poppius tijdens het minisymposium in de Goudse Sint-Janskerk (foto auteur)

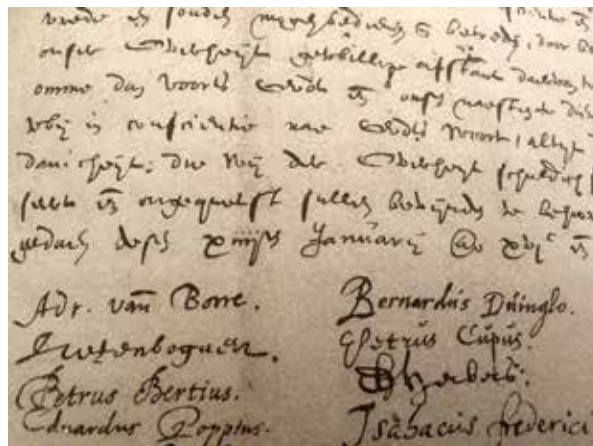
zijn verbanning – samen met twee collega’s en gesteund door het Goudse stadsbestuur – een grote en bloeiende kerkelijke gemeente in de Sint-Jan had opgebouwd.

Alle redenen dus om het belang van Poppius voor Gouda eens voor het voetlicht te brengen en dan mag de rol van zijn echtgenote – Françoise van Wassenhove – zeker niet vergeten worden. Het minisymposium in de Sint-

Jan werd namelijk ook georganiseerd in het kader van de Maand van de Geschiedenis, die als thema ‘Hij/Zij’ had meegekregen. Hierdoor geïnspireerd heb ik het over Poppius bewaard gebleven bronnenmateriaal nog eens speciaal door een genderspecifieke bril bekeken, modern onderzoeksjargon voor onderzoek naar de rol van beide seksen. Deze blik leverde onverwachte vondsten op, die een bijzonder licht werpen op de rol van deze domineesvrouw als ‘echtgenote van een verliezer’. Dit verhaal zal dan ook nadrukkelijk over beide echtelieden gaan.

Dat Poppius het veld moest ruimen in Gouda had dus niet te maken met disfunctioneren of wangedrag. Het was een direct gevolg van de felle kerkelijke en politieke strijd die tijdens het Twaalfjarig Bestand (1609-1621) binnen de jonge Republiek uitbrak, niet alleen tussen rekkelijken (arminianen, aanhangers van de Leidse hoogleraar theologie Arminius) en preciezen (gomaristen, aanhangers van diens tegenstander Gomarus) over het leerstuk van de predestinatie (goddelijke voorbeschikking), maar ook tussen voorstanders van gewestelijke en stedelijke zelfstandigheid (aangevoerd door landsadvocaat Johan van Oldenbarnevelt) en aanhangers van Prins Maurits, die streefde naar een sterker centraal gezag, met een grotere rol voor zichzelf. Een burgeroorlog kwam gevaarlijk dichtbij toen de Staten van Holland de steden toestemming gaven zich extra te bewapenen om de prins en zijn leger buiten de poorten te houden. Zij vreesden door hem onder dreiging van geweld gedwongen te worden tot politieke en kerkelijke zuiveringen.

Een van de meest onafhankelijke van alle steden was Gouda, vanouds een bolwerk van vrijzinnigheid en daarom een vooraanstaande speler binnen het arminiaans-Oldebarneveldiaanse kamp. Het stadsbestuur had al vanaf de overgang van de stad naar de zijde van de prins van Oranje een liberale koers gevolgd, met ‘Vrijheid van Consciëntie’ als leidend principe. De regenten waren wars van geloofsdwang en weigerden andersgelovigen te

Eerste handtekeningen onder de remonstrantie uit 1610, waarmee de remonstranten bescherming tegen kerkelijke censuur vroegen aan de Staten van Holland. Links onderaan de handtekening van Eduardus Poppius. Rechts (derde van boven) de handtekening van de Goudse predikant Dirck Herbers.

vervolgen. De Sint-Janskerk was weliswaar beschikbaar gesteld aan de gereformeerden, maar de stad weigerde te betalen voor strenge dominees. Er werden alleen predikanten aangetrokken die bereid waren een milde (‘moderate’) en samenbindende toon vanaf de kansel te laten horen, in een streven zo veel mogelijk Gouwenars samen te brengen onder één kerkelijk dak. In die lijn was het ook volstrekt logisch dat de Goudse predikanten en het stadsbestuur de zijde van de rekkelijke arminianen kozen, toen de Bestandstwisten zich aandienen.

Een remonstrantie, een verzoekschrift waarmee 44 arminiaanse predikanten aan de Staten van Holland bescherming vroegen tegen kerkelijke censuur en waaraan zij de naam ‘remonstranten’ ontleenden, werd in 1610 opgesteld. Niet onmogelijk is dat dit in Gouda gebeurde. Onder het document prijken prominent de handtekeningen van de drie Goudse predikanten van dat moment, Dirck Herbers – zoon van Herman Herbers, grondlegger van de ‘Gouds-gereformeerde kerk’ – , Harboldus Thombergius – een uit Duitsland ‘aangewaaide’ geestverwant van Herbers – en Poppius. Laatstgenoemde was drie jaar eerder vanuit Amstelveen naar Gouda gehaald als opvolger van de oude Herbers.¹

1. Paul H.A.M. Abels, ‘Van ketternest tot bolwerk van vrijzinnigheid’, in: P.H.A.M. Abels e.a. (red.) *Duizend jaar Gouda. Een stadsgeschiedenis* (Hilversum 2002) 417-432.

De rond 1577 in het Westeinde, nabij Enkhuizen, geboren zoon van de predikant Pieter Poppe Eedesz. had toen al de reputatie vrijzinnig te zijn. Tijdens zijn studietijd in Leiden, waar hij op kosten van Amsterdam een plek had in het Statencollege (het internaat voor theologiestudenten) en in zijn eerste gemeente Amstelveen, waar hij zijn vader opvolgde, deden er al berichten de ronde dat de jonge Poppius onder invloed van Arminius had gestaan en afwijkende opvattingen koesterde over de predestinatie.² Beschuldigingen hierover van de bekende Amsterdamse predikant en geograaf Petrus Plancius leidden niet tot een veroordeling, maar bij zijn vertrek naar Gouda gaf de classis Amsterdam hem wel een ernstige waarschuwing mee dat hij recht in de leer moest blijven.³

Jonkvrouwe

Toen Poppius arriveerde in Gouda was hij reeds gehuwd met Françoise van Wassenhove. Waar en wanneer zij in het huwelijk traden is niet bekend. Het is aannemelijk dat hij haar al tijdens zijn studietijd in Leiden heeft leren kennen, want haar van oorsprong Vlaamse adellijke familie was in deze universiteitsstad woonachtig. Vader Guillam (Gelein) Zegers van Yedegem, gezegd van Wassenhove, trouwde daar op 5 oktober 1575 met Maertgen Jacopsdr Muys van Holy uit Haarlem.⁴ Grootvader Johan Zegers van Wassenhove (1530-1612), gehuwd met Margaretha Jans Oem van Wijngaerden (1536-1612), had samen met zijn broer Ghilein en de beruchte geus Willem van Treslong nog beelden gebroken in de kerk van Wassenaar, de spot gedreven met het katholieke geloof en in Delft deelgenomen aan het gereformeerde Avondmaal. Hij moest vluchten voor de Hertog van Alva en werd door de Raad van Beroerten bij verstek veroordeeld tot eeuwige verbanning en confiscatie van al zijn goederen.⁵

Poppius huwde dus met een jonkvrouwe, die verwant was aan de belangrijkste adellijke geslachten van Holland, en waarschijnlijk ook niet onbemiddeld was. Hij was trots op haar afkomst en schermde graag met het roemruchte verleden van haar voorouders: hij noemde zijn eega 'een vrouwe met eeren ende van bekenden

ende eerlijcken edelen geslachte, dergener die goet ende bloet ten tijden van de tyrannye van Duc-d'Alba voor de vryheyt des Vaderlants opgeset hebben'.⁶ Een broer van haar, jonkheer Guisley van Ydegheem, gezegd Wassenhove, zou later baljuw, dijkgraaf en schout van Oudewater worden.

Françoise aarzelde gedurende haar leven niet deze familiebanden en contacten in hogere kringen te benutten om voor haar man op te komen. Vooralsnog was dat echter niet nodig, want Eduardus Poppius werd in Gouda met open armen ontvangen. Hij wist zich al snel tot een geliefde dominee te maken, die vooral opviel door zijn pastorale zorg voor zieke en zwakke gemeenteleden. Er werden lovende woorden over hem opgetekend door vriend en vijand: 'Van sijne oprechtigheid kan de

2. A.Th. van Deursen, 'Eduard Poppius', in: *Lexicon voor de Geschiedenis van het Nederlands Protestantisme*, deel 1 (Kampen 1983) 260-261.

3. H. Schokking, *De leertucht in de gereformeerde kerk van Nederland tusschen 1570 en 1620*, (Amsterdam 1902) 290.

4. Gemeentearchief Leiden, Trouwregister Leiden, 5-10-1575.

5. J. Marcus, *Sententien en indagingen van den Hertog van Alba, uitgesproken en geslagen in zynen Bloedtraet: mitsgaders die van byzondere steden, tegen verscheide zo edellieden als voornaeme burgers in inwoners van Hollandt, Zeelandt en andere provincien, van den jaere 1567 tot 1572* (Amsterdam) 39-41.

6. E. Poppius, *Twee brieven. D'eene aen Bartholomaeum Nicolai, Contra-Remonstrantsch predikant binnen ter Goude: daer op een swaer vonnisse vande E. Magistraet der selve stede op den 18. novemb. teghen Poppium ghevolght is. D'ander aen de Remonstrantsche Ghemeynte binnen ter Goude: daer in van de eerste brief ende 't vonnisse daer op ghevolght ghesproocken wordt* (z.pl. 1621) 19-20.

7. E. Poppius, *Aanteykeningen, ofte historisch verhaal van 't gene tusschen den Synodo Nationaal ende de geciteerde remonstranten in ende buyten de synodale vergaderinge is ghepasseert: mitsgaders 't gene daar op gevolght is* (Amsterdam 1649), kwalificatie van Poppius door de uitgever in zijn voorwoord tot de lezer.

8. SAMH: Poorterboek, fol. 89-89vo: 24-2-1618.

9. SAMH: Huizenboeken Matthijs: Spieringstraat.

10. E. Poppius, *De enge poorte ofte predicatien over eenighe voortreffelijke texten ofte spreucken der heyligher Schrifture* (Gouda 1616).

11. P.H.A.M. Abels (ed.), *Ignatius Walvis. Goudsche onkatolijke kerkzaken* [Oudheidkundige Kring "Die Goude". Zes-en-twintigste verzameling bijdragen] (Delft 1999) 67-70.

12. Poppius werd in bevindelijke kring nogal eens verward met zijn bestrijder Petri en met waardering gelezen als een van de oudvaders. Vriendelijke mededeling Bart Jan Spruyt, Gouda.

ghehele Stad der Goude en alle die hem gekent hebben genoegh ghetuygen; Ja ik hebbe menighmaal selfs van sijne partijen hem dit hooren nageven: 't Is jammer dat hy arminiaans is geweest, soo vromen, godvruchtigen, en oprechten man was hy'.⁷

Zijn troostende en opbeurende woorden vertrouwde hij ook aan het papier toe, om ze in bredere kring te verspreiden. De bronnen over zijn Goudse tijd zijn schaars, omdat de remonstranten bij hun afzetting en verbanning alle kerkelijke notulenboeken en andere documenten hebben meegenomen, die tot op heden nooit meer boven water zijn gekomen. Dat geldt ook voor de doopboeken uit die periode, zodat we niet weten welke kinderen Eduard en Françoise hier ten doop hebben gehouden. Uit latere bronnen valt op te maken dat zij samen vijf kinderen hebben gehad, waarvan de oudste(n) mogelijk al in Amstelveen het levenslicht zag(en).

De tevredenheid van de kerkelijke gemeente en ook het stadsbestuur over Poppius kwam ook tot uitdrukking in het royale traktement dat hij kreeg uitbetaald. Ook verwierf hij in 1618 poorterrechten op voordracht van de prominente apotheker Isaac Tristeyn.⁸ Het aanzienlijke salaris dat de dominee ontving – en wellicht ook kapitaal dat zijn vrouw inbracht – stelde het echtpaar in staat in 1610 een groot huis te kopen aan de Spieringstraat (nu de huisnummers 9 en 11), in de slagschaduw van de Sint-Jan.⁹

Poppius had alle reden om ook omgekeerd zijn dankbaarheid te tonen aan de stad en de bestuurders die hem de kans hadden geboden zijn werk in alle vrijheid te doen. Zijn belangrijkste publicatie, getiteld de *Enge Poorte*, die in 1616 werd gedrukt door de bekende Goudse boekdrukker Jasper Tournay voor zijn remonstrantse zakenpartner, de boekverkoper Andries Burier, bevat dan ook een opdracht aan de magistraat van Gouda. Daarin geeft hij aan het als zijn taak te zien zowel bestuurders als de andere inwoners van Gouda 'uyt de roofgierighe kaken des Satans' te houden en te adviseren op basis van een godvruchtig leven 'door de enghe poorte in te gaen'.¹⁰

Met de *Enge Poorte* vestigde Poppius ook landelijk de aandacht op zich. Het boek vond gretig aftrek bij geestverwanten, zoals de doopsgezinde dichter Dirck Ra-faelsz. Camphuysen, die bij lezing van het werk een be-

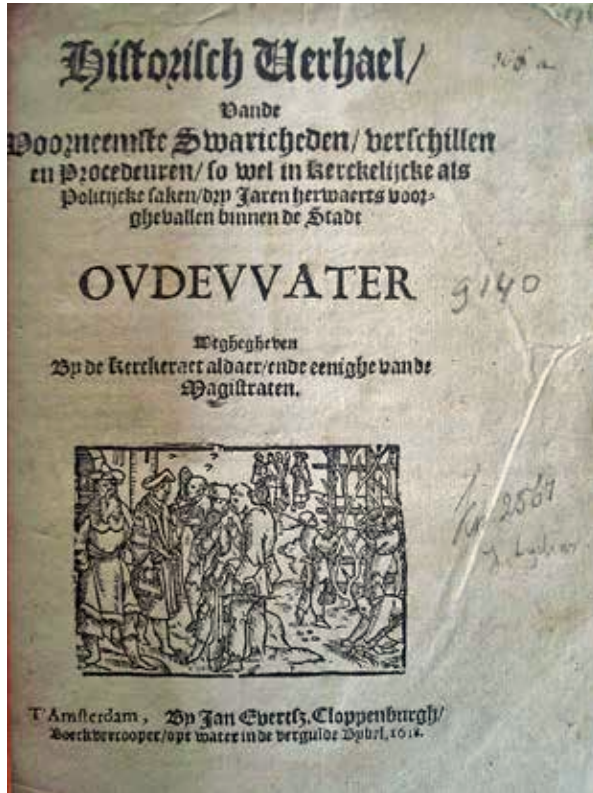

Het woonhuis van Eduardus en Françoise Poppius aan de Spieringstraat (foto Nico J. Boerboom)

keringservaring kreeg. Anderen, zoals de remonstrantse voorlieden Johannes Wtenbogaert, Simon Episcopus en Carolus Niellius, waren vol lof.¹¹ Maar vroegere collega's in het Amsterdamse en andere orthodox-gereformeerden zagen in het werk een bevestiging van hun vrees dat de Goudse dominee behoorlijk van het rechtzinnige pad was afgeweken. Twee van hen, de uit Stolwijk afkomstige Jacobus Trigland en Rudolphus Petri klommen in de pen en hebben nog lang na het overlijden van Poppius dit populaire boek bestreden.¹²

Toen Poppius' boek in 1616 verscheen waren de kerkelijke en politieke verhoudingen in de Republiek al behoorlijk op de spits gedreven. Orthodoxe gelovigen wilden niet langer ter kerke gaan op plekken waar een remonstrantse dominee voorging. Liever trokken ze bij weer en wind over modderige wegen naar omliggende dorpen om daar het Ware Woord Gods te horen. Dat leverde hen bij tegenstanders de scheldnaam 'slijk(=modder)geuzen' op. Ook in Gouda was er inmiddels een kleine groep van iets meer dan honderd gelovigen – voornamelijk Vlamingen die om den gelove de Zuidelijke Nederlanden waren ontvlucht – actief, die niet langer onder het gehoor van Poppius en zijn collega's wilde komen.

In een van die plaatsen, Oudewater, deden zich op oudejaarsdag onlusten voor, waar Poppius het ongewilde middelpunt van was. Hij was daar door de classis Gouda

Verhaal over de lotgevallen van Poppius in Oudewater. Door hemzelf op papier gezet.

– het regionale kerkverband – naartoe gestuurd om een predikatie te houden in de kerk van zijn fel contraremonstrantse collega Johannes Lydius. Diens aanhang was woedend en kwam gewapend naar de kerk, waarbij met name vrouwen in ronde bewoordingen duidelijk maakten hem met alle middelen het preken onmogelijk te maken. Toen Poppius de kerk binnenkwam, stonden deze vrouwen op, namen hun stoelen in de hand en riepen ‘za valt nu aen’, waarop de dominee schielings de benen nam en onverrichter zake terugkeerde naar Gouda.¹³

Afrekening

Het lot dat Poppius in Oudewater ten deel viel, speelde zich af aan de vooravond van het jaar waarin hij en

zijn remonstrantse collega’s definitief aan het kortste eind zouden trekken. De ontwikkelingen kwamen in een stroomversnelling door de arrestatie van Oldenbarnevelt, de afzetting van remonstrantsgezinde stadsbesturen door prins Maurits en het begin van een door de Staten-Generaal toegelaten Nationale Synode in Dordrecht ter beslechting van de kerkelijke geschillen. De uitkomst daarvan stond van meet af aan vast, alleen de wijze waarop afgerekend zou worden met de remonstrantse predikanten nog niet. Vijftien van hen werden geciteerd (ontboden) om ter synode te verschijnen, onder wie ook Poppius. Toen een bode deze boodschap bij hem aan de deur in de Spieringstraat had afgegeven, begaf de predikant zich onmiddellijk naar het stadhuis om de magistraat om toestemming te vragen. De nieuwbakken bestuurders, op de kussens gekomen dankzij prins Maurits, durfden zich niet aan de kwestie te branden en lieten hem weten dat het hem vrijstond te doen wat hem goeddunkte.¹⁴

De naar Dordrecht afgereisde remonstranten kwamen naar de synode in de veronderstelling nog weerwoord te kunnen bieden op de beschuldigingen die hen werden voorgelegd, maar daar kwam in de praktijk weinig van terecht. Zij kregen een gezamenlijk verblijf aan de Wijnstraat toegewezen, Huis Marienborch, en mochten de stad niet meer verlaten. Toen hun woordvoerder, Simon Episcopus, alleen maar tijd leek te rekken was voor synodevoorzitter Johannes Bogerman de maat vol. Met een ‘Dimittimini exite!’ (‘Gij wordt weggezonden, gaat heen!’) wees hij op 14 januari 1619 het gezelschap de deur, dat vervolgens echter wel gelast werd in de stad te blijven tot de Synode zou zijn beëindigd.

Ook voor Poppius zat er toen niets anders op dan met zijn medestanders te werken aan een schriftelijke verdediging en verder in lijdzaamheid zijn lot af te wachten. Ook schreef Poppius een eigen synodeverhaal.¹⁵ In die periode blijkt hij steun te hebben gehad van zijn blijkbaar ook in de stad verblijvende zoon Petrus. Op 8 februari liep deze jongen bij een wandeling door de stad namelijk de Bremer hoogleraar Matthias Martinus tegen het lijf, die liet weten graag in gesprek te komen met zijn vader. Diezelfde avond ontmoetten beide godgeleerden

De Synode van Dordrecht. In het midden van de zaal zitten de gedaagde remonstrantse predikanten rond de tafel. Onder hen ook Eduardus Poppius.

elkaar op de Nieuwbrug, waar zij onder het schijnsel van de maan een diepgaand gesprek voerden over de gang van zaken op de synode en Poppius zelfs even de hoop kreeg dat zij opnieuw aan de synodetafel genodigd zouden worden. Daar kwam het echter niet van.¹⁶

De Dordtse Synode werd op 29 mei 1619 officieel afgesloten. Negen dagen eerder was hen de eis voorgehouden zich voortaan te onthouden van elke vorm van ambtsbediening.¹⁷ Zij mochten evenmin hun opvattingen in het openbaar uitdragen. Allen mochten daarna eindelijk terugkeren naar hun woonplaats, maar lang hebben

13. E. Poppius, *Ontdeckinghe van den oproerighen gheest der Contra-Remonstrantsghesinde binnen der stede van Oudewater* (z.pl. 1618).

14. SAMH, Kamerboek, november 1618.

15. F. van Lieburg, *Synodestad Dordrecht 1618-1619* (Amsterdam 2019) 306; deels gepubliceerd.

16. Van Lieburg, *Synodestad*, 213.

17. Poppius, *Aanteykeningen, ofte historisch verhaal*, 27-28.

18. *Boere-praetjen: over d'Arminiaensche uyt-vaert, gehouden den vi. julij 1619* [Knuttel 2943]. Op deze contra-remonstrantse spotprent is de bezetting per wagen aangegeven.

Poppius en zijn echtgenote niet meer in Gouda mogen verblijven. Op 5 juli moesten de in Dordt veroordeelde remonstrantse predikanten zich alweer in Den Haag melden. Daar op het Binnenhof werd hun door de Staten-Generaal de 'Acte van Stilstand' ter ondertekening voorgelegd, waarmee zij officieel moesten afzien van verdere kerkelijke bediening. Toen zij weigerden deze verklaring te ondertekenen, werden zij als 'verstoorders van de openbare vrede' aangemerkt en kregen zij aangezegd dat zij de Republiek moesten verlaten. De veroordeelden mochten aangeven naar welke bestemming hun voorkeur uitging. Poppius gaf samen met tien medebroeders te kennen naar Waalwijk te willen, net buiten het grondgebied van de Republiek. Het gezelschap werd op boerenkarren gezet en nabij Waalwijk langs de kant van de weg achtergelaten. Op de eerste kar die uit Den Haag vertrok zat Poppius. Maar hij was niet alleen. Ook nu had hij zijn echtgenote aan zijn zijde.¹⁸ Françoise was wellicht meegekomen naar Den Haag in de hoop dat zij met haar voorname contacten nog iets kon doen aan het lot van haar man, maar dat zou vergeefs zijn geweest.

Naast de elf uitgezette synodedeelnemers arriveerden nog diezelfde maand, juli 1619, nog eens zeven ambtgenoten in Waalwijk, die eveneens tot verbanning waren veroordeeld op beschuldiging van samenspanning

Boere Praetjen over d'Arminiaensche uyt-vaert. Contraremonstrantse spotprent. Te zien is hoe de door de Synode van Dordrecht veroordeelde remonstranten met hun gezinsleden op boerenkarren richting het zuiden worden getransporteerd. Op de eerste wagen zitten Poppius en zijn echtgenote.

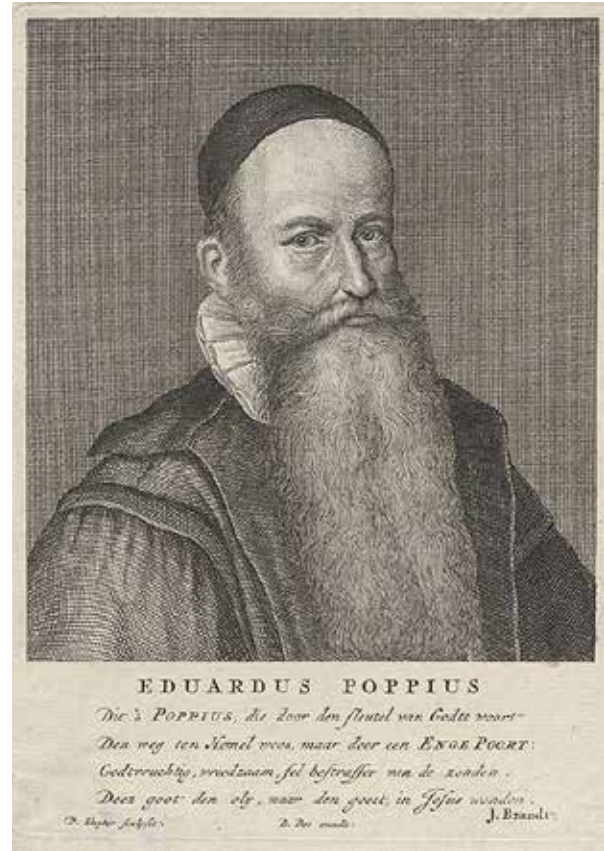

tijdens een vergadering in Rotterdam. Onder hen was ook Poppius' Goudse ambtgenoot Harboldus Thombergius. Zij logeerden in herbergen en particuliere huizen en startten het onderling overleg om tot de oprichting van een eigen kerkgenootschap te komen, dat uiteindelijk de Remonstrants Broederschap zou gaan heten. Ook andere geschorste predikanten kwamen daartoe naar Waalwijk. Ze overlegden ook hoe ze hun kudde, die zij herderloos hadden moeten achterlaten, zouden kunnen troosten en bemoedigen. Het was Poppius die al op 31 juli 1619 een *Christelijke Vermaning* voor zijn Goudse gemeente schreef, die gedrukt werd en in Holland verspreid.¹⁹ Half september werd besloten door te reizen naar Antwerpen, om daar op een bijzondere vergadering de organisatie van een clandestien kerkgenootschap verder uit te werken. Een belangrijk onderdeel daarbij was fondswerving en verdeling van middelen, via collectes onder geestverwanten. Poppius maakte daartoe een opzet.²⁰

Terug in Gouda

De Remonstrantse Broederschap werkte hard aan het opzetten van een structuur die behulpzaam zou zijn bij het herwinnen van het verloren terrein. Daartoe werd de Republiek in zes kwartieren onderverdeeld, die bediend zouden worden door in het geheim terugkerende predikanten. Aan het hoofd daarvan kwamen zes directeuren te staan, onder wie Poppius. Zij zouden het kerkgenootschap voorlopig vanuit Antwerpen besturen. Vanaf maart 1620 durfde hij zich ook zelf op verboden grondgebied te wagen, om in en rond Gouda zijn herderloze remonstrantse kudde te bedienen.

Lang kon zijn terugkeer in de stad niet geheim blijven. De remonstranten werden op de hielen gezeten door de felle Goudse baljuw en schout Anthonie Cloots, die er alles aan deed heimelijke kerkvergaderingen te ontdekken en te verstoren. De spanning was te snijden in de stad en de kerkstoringen en hoge boetes die werden opgelegd door de Goudse justitie leidden tot verzet en ordeverstoringen. De terugkeer van Poppius was in dit opzicht olie op het vuur. Op 13 december 1621 preekte hij bij Het Slot, staande op een 'voet of stijl' van de molen. De

Poppius

samengekomen gelovigen trokken de aandacht van de stadswachten, die besloten met scherp te schieten om de massa uiteen te drijven. Een kogel sloeg vlak boven het hoofd van de predikant in de molen. Een woedende menigte dreigde de schutters te lynchen en trok rellend door de stad. Twee weken later, op de avond van Tweede Kerstdag, preekte Poppius opnieuw onder de molen. Ook toen liep dit uit op ongergeldheden.²¹

Poppius zocht daarnaast ook de confrontatie met Bartholomeus Nicolai, een van de Goudse gereformeerde predikanten die de plek van de verbannen remonstranten had ingenomen. Deze dominee deed er alles aan om remonstrantsgezinde gelovigen te bewegen terug te keren naar de Sint-Jan en voortaan de 'ware gerefor-

meerde leer' te volgen. Poppius besloot hem een brief te schrijven, waarin hij hem beschuldigde op onchristelijke wijze de vervolging van remonstranten door de Goudse magistraat en de fanatieke baljuw Cloots goed te keuren en te ondersteunen. Directe aanleiding voor de brief was de behandeling die Poppius' echtgenote Françoise ten deel was gevallen. Zij woonde inmiddels in Utrecht, maar kwam begin november 1621 naar Gouda om in de stad zaken af te wikkelen, met name de verkoop van hun huis in de Spieringstraat. Zij wist deze riante woning te verkopen aan een prominente Gouwenaar, de stadsdokter Martinus Bloncq.²²

Door deze transactie raakte het stadsbestuur op de hoogte van haar aanwezigheid in de stad. Zij werd op 18 november 'boven' ontboden op het stadhuis, waar zij stevig aan de tand werd gevoeld over de redenen van haar komst. Ze werd ervan beschuldigd 'boecxkens, brieven en andere calumnieuse lasterschriften, afkomstig van haar man, en medecomplizen', in de stad te verspreiden en het gezag van de overheid te ondermijnen. Vandaar dat zij van de magistraat de aanzegging kreeg om de stad binnen enkele uren te verlaten, met medeneming van haar twee minderjarige kinderen. Françoise, die ook nog zwanger was, verweerde zich heftig tegen dit vonnis en kwam de volgende dag om 9 uur terug om een schriftelijke kopie van dit vonnis te eisen en een redelijke termijn om haar zaken af te handelen. Ook vroeg ze of haar dochtertje van 9, die in de stad 'op handwerk

besteed was', mocht blijven. Alle verzoeken werden resoluut afgeslagen door de magistraat en ze kreeg te horen dat gepast geweld gebruikt zou worden als ze zich niet snel uit de voeten zou maken.²³

Poppius was woedend over de behandeling die zijn vrouw en kinderen ten deel was gevallen en vroeg Nicolai of hij het met zijn geweten in overeenstemming kon brengen dat een eerbare vrouw zo behandeld werd en kinderen gestraft werden voor de daden van hun ouders. Nicolai bracht de volgens Poppius als betrouwbaar bedoelde brief vervolgens onder de aandacht van de magistraat en kerkenraad. Poppius op zijn beurt besloot deze brief daarom maar zelf in druk openbaar te maken, inclusief het vonnis tegen zijn vrouw en een troostende brief aan zijn gemeenteleden. Daarin opende hij vol de aanval op de stedelijke overheid, die hem 'als een beusel-cloot in vreemde landen [had] doen dwalen' en de vrijheid van consciëntie van hem en zijn volgelingen zwaar had aangetast.²⁴

Volgens Poppius zou baljuw Cloots hem 'een schelm, vlees-dief, zielmoorder etc' genoemd hebben en gedreigd hem met zijn tanden te zullen verscheuren als hij hem te pakken zou krijgen. Maar ook Françoise had de toorn van Cloots opgeroepen. Zij had ooit samen met hem op de trekschuit naar Den Haag gezeten. Zonder haar te herkennen. Toen hij tegenover medereizigers tekeer ging over de remonstranten had zij hem daarover aangesproken, waarop hij – volgens Poppius – amper weerwoord had, maar slechts stamelde: 'ghij liegt het'. Nu had hij wraak genomen met de harteloze aanpak van Françoise. 'O eertijts vry-genaemde stadt van der Goude', zo besloot Poppius zijn brief, waarom hebt u het zover laten komen?²⁵

Nicolai liet zich de aantijgingen van zijn erudiete remonstrantse voorganger ('hoe geleerder, hoe verkeerder') niet aanleunen en reageerde met een *Clær ende noodwendighe antwoorde*. In dit pamflet verdedigde hij het optreden van het stadsbestuur, ontkende hij dat Poppius' kinderen waren gedeporteerd ('alleen maar met hun moeder meegestuurd') en opende hij fel de aanval op Françoise, die veel minder onschuldig zou zijn geweest dan haar man beweerde. Volgens de Goudse

19. [E.Poppius], *Christelicke vermaninghe vande ghetrouwe herders (teghenwoordigh uytlanch sijnde) aen haer bedruckte gemeente*, [z.pl.] 1619. In hetzelfde jaar verscheen [E. Poppius], *Ghebedt der verdruckte ende bedroefde Ghemeente Iesu Christi inde Vereenichde Nederlanden ende voornemelick inde Provincien van Hollant. Tot Godt ende den Vader Iesu Christi* [z.pl.] 1619.

20. J. Tideman, *De stichting der Remonstrantsche Broederschap, 1619-1634, uit en met de oorspronkelijke bescheiden*, deel 1 (Amsterdam 1871) passim.

21. Poppius, *Twee brieven*, 13-15.

22. SAMH: Huizenboeken Matthijs, Spieringstraat.

23. Kopie van het vonnis van 11-11-1621. Afgedrukt in Poppius, *Twee brieven*. Zie ook Brandt, *Historie der Reformatie*, IV,

24. Poppius, *Twee brieven*, 2.

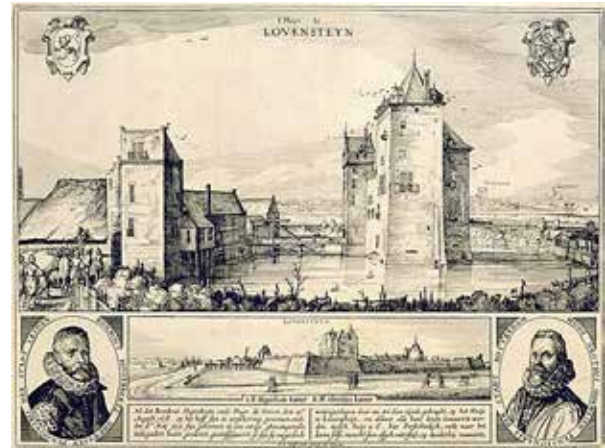
25. Poppius, *Twee brieven*, 19 en 35.

dominee lag menigeen nog vers in het geheugen ‘wat voor onhebbelijcke propoosten [beweringen] zij so hier ende daer uytgesmeten heeft’. Bovendien zouden de twee oudere kinderen van Poppius hun ouders fanatiek ondersteunen in hun clandestiene activiteiten. Poppius zelf beschuldigde hij ervan een bloedbad in de stad geriskeerd te hebben door bij nacht en ontij bijeenkomsten met zijn oproerige aanhang te houden. In bijna literaire taal beschuldigde Nicolai zijn opponent ervan ‘alle dese dingen van eene stoffe op het aenbeeldt der onwaerheyd met de hameren der leugenen gesmedet’ te hebben.²⁶

Het duurde niet lang of Poppius liet een dupliek van de persen komen, waarin hij op zijn beurt weer de ‘grootte ende grove mis-slaghen’ van Bartholomeus Nicolai trachtte bloot te leggen. In dit geschrift liet hij ook Françoise uitgebreid aan het woord, die Nicolai op de man af vroeg of het niet genoeg was dat de overheid haar en haar onschuldige kinderen zo hartvochtig uit de stad had gegooid, aangezien hij haar nu ook nog eens in haar eer had aangetast met allerlei leugens en loze beweringen over haar. Ook weersprak ze de beschuldigingen dat haar twee oudsten zich in Gouda schuldig hadden gemaakt aan opruiing. De oudste woonde gedurende haar ballingschap niet in de stad en had nu maar enkele dagen in gezelschap van zijn moeder verkeerd. Hij was ruim voor de publicatie van het vonnis alweer vertrokken, zonder met iemand over religieuze aangelegenheden te hebben gesproken. Haar tweede zoon, 14 jaar oud, woonde ten tijde van de gerechtelijke uitspraak tegen Françoise al een jaar in Den Haag.²⁷

Françoise liet het er ook niet bij zitten en reisde naar Den Haag om de president en verschillende raadsheren van het Hof van Holland aan te spreken over wat haar in Gouda was overkomen. Haar adellijke achtergrond bood haar blijkbaar mogelijkheden om tot op het hoogste niveau haar beklag te doen, zonder dat dit trouwens tot resultaat leidde.²⁸ De kaarten waren immers al geschud. Ook haar man werd het te heet onder de voeten in Gouda en trok noordwaarts, om zich in Noord-Holland in te zetten voor de Remonstrantse Broederschap.

Slot Loevesteyn, de staatsgevangenis waar Poppius in 1624 overleed.

Gevangenschap

Een jaar nadat hij zich in Gouda uit de voeten had gemaakt, op 23 januari 1623, werd Poppius samen met zijn collega Carolus Niellius in Haarlem gearresteerd door de plaatselijke schout en zijn rakkers. Hij probeerde nog via een ladder te ontkomen, maar werd halverwege gegrepen.²⁹ Slechts gekleed ‘in nachttabbert met bonte muts op het hoofd en mijn calserotten [viltentantoffels]’, werd hij afgevoerd naar de gevangenis. Het eerste wat hij daar deed was vragen om pen en papier, zodat hij Françoise kon geruststellen. Hij schreef ruimte, warmte en goede moed te hebben en vroeg haar goed te zorgen voor hun kinderen, oude en jonge, en ook zijn schoonmoeder de groeten over te brengen.³⁰

Kort na de arrestatie van deze twee directeuren van de Remonstrantse Broederschap, die in Haarlem waren om te bemiddelen tussen twee ruziënde groepen aanhangers, werd een moordcomplot ontdekt tegen stadhouder prins Maurits. Het idee daarvoor kwam van een zoon van Johan van Oldenbarnevelt, die onder meer de remonstrantse predikant Henricus Slatius erbij betrok. Deze ontdekking wakkerde in het hele land de vrees voor ondermijnende activiteiten van remonstranten sterk aan en de Haarlemse justitie probeerde – in nauwe samenwerking met het Hof van Holland – nu ook Poppius en Niellius in verband te brengen met de aanslagplannen.³¹

Beide arrestanten werden stevig aan de tand gevoeld; Poppius twee dagen lang (2 en 3 februari). De tekst van het verhoor is bewaard gebleven. Hij werd over van alles ondervraagd: welke schuilnamen hij gebruikte, waar hij geld had ingezameld, wanneer hij had gepreekt, wie hem hadden geholpen om zich schuil te houden en waarover hij met een jezuïetenpater had gesproken. Bovenal wilden zijn ondervragers echter weten wat hij wist van het complot. Bijvoorbeeld of het klopte dat hij Niellius daarover had horen zeggen ‘dattet noch te vrouch was, mer dattet peerken ofte appelken eerst ryp moste zyn,

26. B. Nicolai, *Claer ende noodwendighe antwoorde Bartholomaei Nicolai, dienaer des H. Evangelij binnen der Goude op sekere ongefondeerde beschuldigungen met dewelcke sijn persoon teghens alle waerheynt beswaert wordt van D. Eduardo Poppio* [z.pl.] 1620, passim.

27. E. Poppius, *Aenwysinghe vande groote ende grove mis-slaghen D. Batholomaei Nicolai, Contra-Remonstrantsch predikant binnen ter Goude van hem tegen waerheynt ende liefde begaen, in sijn boeckgen, ghedruckt onder den tijtel: Clare ende Noodtwendighe antwoorde &c. Tot voorstandt van de goede sake der Remonstranten in 't ghemeyn ende specialijck vande Remonstrantsche Gemeynte ende Leeraers binnen ter Goude, by forme van een brief aen D. Bartholomaeum Nicolai gestelt, met een Voor-reden ende Na-reden aen de Remonstrantsche Gemeynte Christi binnen ter Goude, ende aen de selve in gheschrijfte ghesonden* (z.pl. 1622)

28. Zo blijkt uit: Poppius, *Groote en groove mis-slaghen*, 88.

29. B. Tideman Jzn, *De remonstranten in Haarlem. Herinneringen en wenken bij het verlaten der oude en het betrekken van de nieuwe kerk de remonstranten te Haarlem* (Haarlem 1887), 21.

30. *Brief van Eduardij Poppij, voor desen predicant der Ghemeynte Christi binnen der Goude: ghevangen om de waerheynt Christi tot Haerlem. Wt de ghevanckenisse ghesonden, aen syn Huysvrouwe Franzoyse van Wassen-hove, Ghedruckt buyten Haerlem 1623* [Knuttel 2029]. [2029?]

31. Noord-Hollands Archief Haarlem, Stadsbestuur Haarlem, inv. nr. 6894: Stukken betreffende de procedure tegen de uit de stad gezette en gevangen genomen remonstrantse predikanten Eduardus Poppius en Carolus Niellius.

32. A. van Deursen, *Bavianen en Slijkgeuzen. Kerk en Kerkvolk ten tijde van Maurits en Oldebarnevelt* (Assen 1974) 365.

33. Noord-Hollands Archief Haarlem, Stadsbestuur Haarlem, inv. nr. 6894: Stukken betreffende de procedure tegen de uit de stad gezette en gevangen genomen remonstrantse predikanten Eduardus Poppius en Carolus Niellius. Zie ook Brandt, *Historie der Reformatie*, IV, 873-894.

t’welck het noch niet en was’ en of hij wist wie bij het complot betrokken waren.

Poppius antwoordde op de meeste vragen heel feitelijk, bijvoorbeeld dat hij lang in Amsterdam had verbleven en zowel daar als in Utrecht behoorlijke sommen geld voor de remonstranten had ingezameld. Ook bevestigde hij een van de directeuren van de Remonstrantse Broederschap te zijn. Maar van enige betrokkenheid bij of voorkennis van de moordplannen op prins Maurits gaf hij in zijn antwoorden geen blijk. De Gecommitteerde Raden, die namens de Staten van Holland naar Haarlem waren gestuurd om er zeker van te zijn dat stevig doorgepakt zou worden, drongen erop aan beide predikanten desnoods op de pijnbank te leggen, maar dat weigerden de Haarlemmers.³² Het complot werd dan ook niet genoemd in het uiteindelijke vonnis.

Op 10 mei 1623 werd uitspraak gedaan in de zaak. De Haarlemse schout Cornelis Willemsz van Teijlingen legde hem een ‘hartneckich drijven der remonstrantscher secte’ ten laste, tot uitdrukking komend in het – tegen het verbod van de Staten-Generaal – terugkeren op het grondgebied van de Republiek, het beleggen van diverse verboden bijeenkomsten van remonstranten in Haarlem, het clandestien inzamelen van gelden en het zich gedragen als directeur van een verboden kerkgenootschap. De Haarlemse schout bracht daarnaast in herinnering dat Poppius tot twee keer toe ook in Gouda grote onrust had veroorzaakt. Op deze gronden werd Poppius, net als zijn medebroeder Niellius, veroordeeld tot betaling van de proceskosten en levenslange opsluiting op Slot Loevestein, de staatsgevangenis waar alle tot lange gevangenisstraffen veroordeelde remonstrantsgezinden – onder wie ook Hugo de Groot – naartoe werden gebracht.³³

Loevestein

In de nacht van 14 op 15 mei 1623 werden Poppius en Niellius in een overdekte wagen naar Den Haag overgebracht. Daar verbleven ze nog tien dagen in een ‘ijzeren kamer’, waarna ze op 25 mei in een wagen en daarna met de boot op de midden in de rivier de Merwede gelegen staatsgevangenis van Slot Loevestein aankwamen.

Tien weken moesten beide mannen daar dezelfde kamer delen. Op 10 juli wisten zij gedaan te krijgen dat hun echtgenotes en kinderen een keer per maand op bezoek mochten komen, waarna Françoise haar man voor het eerst weer in de armen kon sluiten.

Vooral Poppius had het erg zwaar met zijn leven in onvrijheid. Ook de fysieke ontberingen eisten hun tol. Op 14 januari 1624 werd hij zwaar ziek. Zijn toestand ging snel achteruit. Met Françoise aan zijn zijde overleed hij op 9 maart 1624. Enkele dagen later werd zijn stoffelijk overschot aan wal gebracht in het nabijgelegen Gorinchem, waar hij ook begraven werd.

Françoise moest het nu verder alleen zien te redden met haar vijf kinderen. De oudste twee konden inmiddels al zelf in hun onderhoud voorzien, maar de jongste drie waren nog minderjarig. Bekend is dat de kleine remonstrantse gemeente van Gouda nog lang financieel heeft bijgesprongen. Poppius werd daar zeker niet snel vergeten. Nog in het jaar van zijn overlijden verscheen een klein boekwerkje met *Christellicke gebeden* van zijn hand, waarschijnlijk gedrukt door de Goudse boekdrukker Pieter Rammazeyn. Op de titelpagina wordt hij aangeduid als ‘in sijn leven Dienaer des Heeren Jesu Christi, in de Ghemeente binnen der Goude’, hoewel hij dat formeel al vijf jaar niet meer was. Voor zijn voormalige geloofsgenoten, die dit boekje in zakformaat bij zich konden dragen, was hij dat blijkbaar nog steeds.

Petrus, de oudste zoon van Eduardus Poppius, heeft het gedachtegoed van zijn vader na diens dood levend proberen te houden met het uitgeven van nog enkele andere boekwerkjes. Petrus woonde in 1623 aan de Nieuwe Gracht bij de Munt in Amsterdam en kreeg toestemming van zijn ouders om op 6 april van dat jaar in Haarlem in het huwelijk te treden met jonkvrouwe Suzanna van Wijngaerden, net als zijn moeder telg uit een adellijk geslacht.³⁴ Hij vestigde zich als boekverkoper aan de Herenstraat in Amsterdam, in een pand genaamd In den Ouden Appel-boom.³⁵ Twee keer nam hij het initiatief om een geschrift van zijn vader op de persen te laten leggen. In 1627 was dit een *Handt-boecxken van de Gheboden Godts ende lesu Christi* en een jaar later *Christellicke ghebeden ten dienste van crancke personen*, een uitge-

Gebedenboekje van Poppius, kort na zijn overlijden in 1624 uitgegeven. Van dit boekje is in Nederland maar één exemplaar bekend (collectie P.H.A.M. Abels, Gouda)

breidere editie van het boekje *Christellicke gebeden* uit 1624.

Ook een andere Amsterdamse boekverkoper, Jacob Aertsz Colom, gaf al kort na het overlijden van Eduardus Poppius een werk van hem uit. Op de titelpagina van dit in 1626 verschenen boek *Siecken-troost. Dat is: Aensprake, onderwijsinge ende vermaninghe aen de crancke luyden*, staat een gravure van Poppius ten voeten uit, die gezeten is aan een het ziekbed van een man. Hier zien we de Goudse predikant aan het werk, op een manier die klaarblijkelijk zeer geacht en gewaardeerd werd in Gouda. Iemand met sterke pastorale gaven, die oog had voor de geestelijke noden van zijn gemeentelieden. Naast deze prent zijn er ook nog twee portretten van Poppius overgeleverd, een bij zijn leven gemaakt door W. van

Poppius aan het ziekbed. Titelpagina van een gebedenboek van zijn hand uit 1626 (collectie P.H.A.M. Abels, Gouda)

Delft in 1619, toen hij 52 jaar was, en een postuum door W. van P. Sluyter en B. Bos. Bij het laatste portret maakte de remonstrantse geschiedschrijver Geraert Brandt een gedicht, waarin hij hem Godvruchtig, vreedzaam en een fel bestraffer van de zonden noemde.³⁶

Hoe het Poppius' weduwe Françoise verder vergaan is,

34. Utrechtse archieven, Trouwboek NH Kerk, 6-4-1623.

35. Koninklijke Bibliotheek, Short Titel Catalogue Netherlands (srcn); titels uitgegeven door Petrus Poppius.

36. Brandt, *Historie der Reformatie*, IV, 666.

37. Stadarchief Leiden, bonboek, 61. 15 invent 155; geregistreerd 1-1-1656.

38. S.A.C. Dudok van Heel, 'Enkele observaties bij het portret van een 83-jarige dame uit 1634 door Rembrandt', in: *Amstelodamum. Maandblad voor de kennis van Rembrandt* 79 (1992), 6-15.

blijft onduidelijk. Ze lijkt niet te zijn hertrouwd, want in mei 1659, toen zij in Leiden een deel van een huis aan de Rapenburg erfde van Ghilein Zegers van Wassenhove, werd zij nog steeds aangeduid als de weduwe van Eduardus Poppius.³⁷ Deze vermelding in het archief maakt meteen duidelijk, dat de 83-jarige vrouw die Rembrandt in 1634 schilderde, onmogelijk Françoise kan zijn, hoewel dit op de achterzijde staat vermeld.³⁸ Haar beeltenis zal ons dan ook waarschijnlijk nooit voor ogen komen, maar op basis van het bovenstaande verhaal mag zij zeker in herinnering blijven als een sterke vrouw, die haar echtgenoot door dik en dun bleef steunen toen hij vermalen werd in de kerkelijke en politieke conflicten van zijn tijd.